

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 106 (1993)

Artikel: Il scriptur e sia travaglia
Autor: Peer, Oscar
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-235845>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il scriptur e sia travaglia

Oscar Peer

Difficultats culla scrivonda, staintas da la creaziun artistica... O forsa eir: difficultats da mincha actività spiertala. Il spiert, quai es nossa schanza e nossa paina. El ans güda, el ans muossa pussibilitats, el ans deliberescha, el ans lascha dubitar, minchatant desperar.

Cumanzain cun üna constataziun chi s'inclegia plü o main da sai: cha ningün poet o artist nu squassa seis cheudouvras our da las mongias. Ouvras perfettas, nadas sco per miracul e sainza fadia our dal mumaint, quai daraja sainza dubi, ma ellas sun excepziuns; plü co facil d'eirna fingià prefuormadas, creschüdas be dascus aint il subconsciousaint, sco früt d'üna fantasia chi lavura minchatant be dapersai. Pro tschertüns sarà quai qualvoutas pussibel. Ma uschigliö vala la regla, eir pels plü gronds: lavur, perseveranza e soncha pazienza.

Üna jà chi han dumandà a Thomas Mann, in ün'intervista, co ch'el resainta sia lavur dad autur, ha'l respus: «Als eine Lust und als eine Qual.» – Egmont, pro Goethe, disch d'alchvarts: «Da bleras robas ödiusas m'es il scriver il plü ödius.» Natüral cha Egmont nun es Goethe svess, ma id es tuottüna Goethe chi til lascha dir quella frasa.

O lura Baudelaire, in üna poesia:

«Tout l'hiver va entrer dans mon âme: Haine, frissons, horreur, labeur dur et forcé...»

In üna charta as lamainta'l suspüron: «In quatter lungas uras scriblottà insembel güsta üna miserabla mezza pagina. Eu'm dumond schi exista sün quist muond inchün chi scriva cun fadia sco eu.»

E in seis diari: «Adüna darcheu quist enorm scuraschamaint, ün sentimaint da suldüm, üna constanta temma d'alch disfurtüna intscherta, ün indeblimaint da mias forzas, ün mancamaint total da desideris, ün'impussibilità da chattar alch plaschair. Adüna am dumonda: che vala la paina da scriver quist o da scriver tschai? – Quai es precis il malspiert dal spleen; l'inattività da mia vita chi fuorma ün curius cuncontrast cun l'attività narrais-cha da mias ideas. Eu sun la victima d'üna terribla malatia, voul dir da l'insömgöz e da l'indecisiun. Sch'eu suspend ün devoir sün plü tard, schi dvainta'l da di in di plü greiv, fin chi'm para cumplettamaing impussibel da til realisar.»

Guy Godlewski (in ‘Les grands esprits fragiles’, Ed. Robert Lafont), sur dal listess poet: «La névrose baudelairienne est dominée par la difficulté d’agir et de créer, qui relève plus d’une inhibition psychopathologique que d’une simple paresse. Cette torpeur de l’esprit entraîne la lenteur et l’intermittence de sa création littéraire. Il n’a aucune facilité d’écrire.»

Füss Baudelaire be ün cas particular, patologic? Pussibel chi’s tratta pro quist uschedit ‘poète maudit’ d’ün anim amalà. Ma ingio as rechat-ta – pro nus mortals, e pustüt pro quels sensibels – il cunfin tanter san ed amalà?

Ed amo üna vouta Thomas Mann: «Il scriptur, quai es inchün chi scriva cun plü gronda fadia co tuot tschels.»

Quai para zuond paradox. Nu’s discuorra adüna da quella famosa inspiraziun da l’artist, da seis impetus creativ, da sia fervenza, da sia aivrezza da s-chaffir? Natüral, quai savaina, ed ils exaimpels nu mancan. Però il cumbat cun l’anguel, quel resta in general incuntschaint, invisibel pels oters, zoppà aint illa bos-chaglia da la vita interna.

E che es lura talmaing difficil?

a) I dà per exaimpel üna difficultà psicologica, quella dal cumanzamaint. Suvent vaina temma da’ns tschantar vi da la maisa e da scriver la prüma frasa, sco schi füess qua alch striögn, ün s-chalun magic. Forsa es quai quella temma innata chi gniewa in noss’orma daspö la naschentscha, ün complex da la sconfitta, üna disfiduzcha da sai sves, forsä ün algord inconsciainst da quel vöd, our dal qual nus eschan creats. – Uffants han quia visibelmaing main difficultats co creschüts, siond chi sun innozaints e libers da ponderaziuns zoppadas. Forsa eir duonnas. Quellas han bainschi ponderaziuns zoppadas, sun però main bloccadas co’ls homens, eir main suottapostas al squitsch da prestaziun.

Gottfried Keller vaiva üna jà da scriver üna novella, l’editur vaiva fingià pajà l’onurari, ma el nu d’eira capabel da cumanzar; i d’eira temp da stà, el fümaiva cigaras, tschantà sper fnestra, guardond co cha’ls paur da Hottingen (da quel temp amo a l’ur da la cità) tschuncaivan il gran e faivan monnas. – Franz Grillparzer, impiegà d’administraziun e poet da not, ha surgni üna jà ün congedi d’ün on, per as dedichar cumplettamaing a seis dramas: el nun ha scrit gnanc’üna lingia. – Franz Kafka notescha in seis diari: «Impè da scriver finalmaing, suna stat giaschantà tuot il davomezdi sül canapè; trais voutas suna i our in tualetta a lavar ils mans.» – Tolstoi nun ha ün bel di plü ningüna vögliä da

cuntinuar sia Anna Karenina. «Quista femna totla», disch el, «eu nu tilla poss plü star oura.» El fa viadi, va per ün pêr mais aint illa steppa, pro'ls Calmücs, «a viver üna vita bestiala e baiver lat da puledra.»

El es persvasischem chi nu dà inguotta plü san co lat da puledra. Davo tuorna'l a chasa, a Jasnaja Poliana, e scriva a fin seis roman, amo quellas quattertschient paginas chi til mancan. – E Cla Biert, eu m'al-gord, ha lönch chacagnà fin ch'el s'ha miss a scriver il prüm chapitel da la 'Müdada'. «Eu n'ha tuot il cudesch aint il cheu», dschaiva'l, «ma eu nu sa co cumanzar. Dessa cumanzar sü munt, o aint il god? O cun üna faira? O culla butia? – Quai es da gnir nar, hoz suna decis, e la daman davo para tuot fos.»

Autuors anglosaxuns discuorran dad ün 'killer' chi paralisescha il scriptur, ed els pretendan ch'el cumpara pel solit trais voutas: al cumanzamaint, per til tour il curaschi da's metter a l'ouvra, lura circa aint immez la lavur («i nu vala plü la paina cha tü fetschast inavant!»), e lura a la fin: «Quai cha tü hast tschavattà insembel quia poust pachific büt-tar aint illa chavogna dal palperi!»

Quai sarà quel 'killer' chi's palainta dadaint, in nos intern, ed aintalà è'l il plü privlus. Natüralmaing daja eir quel da l'extern, per exaimpel l'editur chi trametta inavo il manuscrit, lectuors chi'ns guardan cun surrier ironic, obain lectuors chi taschan e gnanca nu manzunan. E lura ils recensents! I sun s-chandalisats, i't s-charplinan culla rabgia. Ma quai nu vala in general pro recensents rumantschs, pro nus ha regnà, almain fin uossa, üna relativa bainvuglientscha. Pür daspö alch temp as fan sentir eir da nossas varts vents plü aspers.

b) E lura las difficultats praticas. Per exaimpel la tscherna dal tema: Suvent nu suna bun da'm decider e vegn sco il giat intuorn la mösa choda (per douvrar üna locuziun tudais-cha); obain ch'eu am decid massa svelta, fin ch'eu bad da m'avair tschantà aint il fos tren e chi's tratta da gnir oura, sainza perder temp.

I dà temas chi vegnan incunter, oters chi fan resistenza. I nu's sa adüna perche. Ma i po capitar cha temas renitents prodüan a la fin megldra früa co quels ingio chi va bod be da sai.

In fuond suna liber da tscherner. Eu poss tscherner ün tema persunal, perfin autobiografic. Robas passantadas in l'aigna vita pon procurar üna topografia cuntschainta, ün clima familiar. Obain ch'eu prouv lura da bandunar meis orizont persunal, per nu dvantar massa subjectiv: eu poss tscherner alch situaziun politica, ün problem social, – lavu-

rains da l'ester, asilants, l'armada svizra, Jörg Jenatsch, scumpigls grischuns, scumpigls rumantschs, quels chi van e quels chi tuornan... Eu poss scriver ün'istorgia, ün toc teater, ün scenari, poesias, skizzas: – Ma la dumonda decisiva sarà adüna quella, scha'l tema ch'eu n'ha tschernü correspuonda e respuonda a mai sves. Nöglia sco illustraziun da meis ego incumparabel, ma uschena ch'eu saja capabel da m'identifichar cun mias figüras. I nu dependarà dimena dad inventar il tema, ma da til chattar.

A Julien Green, nat dal 1900 a Paris da genituors americans, fa inchün la dumonda, che chi saja la premissa principala per üna bun'istorgia. El ponderescha ün mumaint, respuonda lura: «Schi dà üna premissa, lura quella: cha l'autur craja persvasivmaing vi da l'istorgia ch'el scriva.»

Nu s'inclegia quai da sai, cha nus scrivan be quai cha nus crajain? Displaschaivelmaing apunta bricha. I nu's sa adüna vi da che chi's craja. Quant suvent noudaina in ün flüm tuorsch da modas artisticas, d'actualitats da gazetta, dad originalitats imitadas; nus noudain in üna fraseologia da clischès, nus ans vestin cun büschmainta estra o portain dafatta ons a la lunga üna mascra, sainza badar cha quella ha rimplazzà la fatscha. – Nus nu savain neir adüna che cha nus tscherchain. E pustüt nu savaina adüna chi cha nus eschan. Chattar a sai sves, quai para eir quia üna da las difficultats fundamentalas. Tant chi's pudess forsa dir, cha'l misteri dal stil nun es be üna dumonda dal talent, ma a la fin finala dal character. «Le style c'est l'homme», ha dit Buffon. E lura: «Chercher son style, c'est chercher soi-même.»

Nus discurren da difficultats. Co staja lura vairamaing cun la famosa 'Inspiraziun'?

Il pled vain da *spiritus*, quai chi vuol dir: ajer muvmantà, soffel, ventin. E pür da là(sco metafra): spiert. *Inspirar* vain dimena da *spirare*, vuol dir fladar, büschmar, soflar aint.

Dumonda: Chi ans sofla aint qualchosa, chi ans *inspirescha*? Ün angel? La musa? O alch dimensiun incuntschainta in nus stess? O ün talent innat – quai cha'l latin nomna 'ingenium'? Obain il char Segner? 'Den Seinen gibt's der Herr im Schlaf'?

Obain, per müdar la perspectiva: füssa forsa pussibel cha tuot quai cha nus nomnain sömme, visiun, inspiraziun, nu saja inguott'oter co ün resultat da la voluntà e da la diligenza? Quai pretenda (in 'Menschliches allzu Menschliches') dafatta Nietzsche:

«Redet nur nicht von Begabung und angeborenen Talenten. Es sind grosse Männer aller Art zu nennen, die wenig begabt waren. Aber sie bekamen Grösse, wurden ‘Genies’, (...) sie hatten alle jenen tüchtigen Handwerker-Ernst, welcher erst lernt, die Teile vollkommen zu bilden, bis er es wagt, ein grosses Ganzes zu machen. Das Rezept z.B., wie einer ein guter Novellist wird, ist leicht zu geben...» Chi saja simpla maing dad observar, d’imprender, da stübgjar ils characters, da scriver var desch ons exercizis, fin chi s’haja chattà la lingua e la fuorma – «und dann darf man es auch wagen, ans Licht zu treten und sich der Welt zu zeigen.»

Quist pretenda il medem Nietzsche chi glorifichescha uschigliö l’aivrezza dionisica, l’inspiraziun excepziunala, per exaimpel in ‘Ecce homo’:

«Der Begriff Offenbarung – wie plötzlich etwas sichtbar, hörbar wird, etwas, das einen im Tiefsten erschüttert. Man hört, man sucht nicht. Wie ein Blitz leuchtet ein Gedanke auf. Ein vollkommenes Ausser-sich-sein, mit einer Unzahl feiner Schauer bis in die Fusszehen...»

Nietzsche es adüna cuntradictori, greiv da tour pel pled.

Ma bod dal listess temp scriva Gustave Flaubert, autur da la cuntschainta ‘Madame Bovary’, cha circa 90% dal talent saja diligenza e perseveranza. «Inspiraziun», disch el, «quai significha, ch’eu am tschainta mincha daman a las ot e mezza vi da mia maisa e lavura inavant.» Ün pa plü tard (provgnind ed inchantà da E. A. Poe e da Baudelaire) as manövrescha Paul Valéry in quist’idea obain teoria, cha l’ouvra d’art possa gnir fatta cun sistem, chi’s tratta be da stübgjar a fuond la funcziunalità da las parts, la relaziun dals elemaints eui. – Üna teoria chi til preoccupa ons a la lunga e chi dvainta pro el bod ün’idea fixa. Sia stanza da stüdi nomna’l seis ‘laboratoire’, da Leonardo da Vinci e sia Mona Lisa disch el: «Il sait exactement de quoi se fait un sourire.»

Quista fiduzcha da ‘pudair far’, nöglia be in ouvras d’art – dimena quai cha’l tudais-ch nomna »Machbarkeit«, e cun ella üna fascinaziun dal progress, quai d’eira, vers la fin dal deschnouvavel ed al principi da nos tschientiner per uschedir aint il ajer, – ün aspet dal tuotpussant spiert dal temp: matematica e calculaziun impè dad inspiraziun, tecnica ed experimaint impè da visiun, indschegn impè dad ingenium, indschegner impè da visiunari. Dimena nöglia plü: ‘Il spiert flada ingio ch’el voul’, dimpersè: ‘Eu vögl cha’l spiert am dvainta disponibel.’

Somerset Maugham, nat dal 1874, pac davo Valéry, s'exprima ün pa plü precaut: «Il plü important pel scriptur esa dad esser tschantà vi da sia maisa, in cas cha l'inspiraziun vess da cumparair.»

L'inspiraziun: – scha nus crajain ch'ella exista (e nus nu dubitain), lura savaina eir ch'ella po nascher d'ün mumaint a tschel, inaspettadamaing – d'ürant qualunque lavur, d'ürant la tualetta da la daman, aint il tren, in viadi, aint ils sömmis, aint illas fanzognas da l'algordanza. Minchatant eir in connex cun impreschiuns sensitivas, cun suns o cun oduors. Para cha Schiller vaiva suvent s'ün sia maisa da lavur mails marschs. Lura daja quella renomnada pagina pro Marcel Proust, ingio ch'el bogna ün tockin tuorta ('madeleine') aint il tè, e l'odur cumbinada da tuorta e tè fa renascher in el ün davomezdi dalönchinnan passà, e cun l'algordanza inaspettada ün enorm sentimaint d'algrezcha, ün inchantamaint inexplichabel, ün as schmüravgliar davant il misteri da l'aigna existenza.

Daja mezs e metodos per clamar nanpro l'inspiraziun? Tilla pudaina mobilisar? Forsa cun ir a spass, movimaint, ajer frais-ch? O gegünar? Obain lectüra d'ün bun text, siond cha buns exaimpels pon irradiar e stimular? O esa simplamaing da spettar e sperar sül Temp? Sco quel pittur chinais, chi vaiva da far ün purtret per il cumplion da la figlia da l'imperatur; ün on ha'l spettà invan süll'inspiraziun, fin ch'ella s'ha inaspettadamaing palesada, – güsta ün di avant il cumplion da la princessa.

Pitschna parantesa:

Ouvras reuschidas fan l'impreschiun dad esser s-chaffidas in üna tratta, cumponüdas in ün unic sbuorfel furtünà; tuot para da s'avair dat bod be da sai, sco scha l'ouvra vess in ün tschert möd fingià adüna existi. I nu's vezza la lavur ch'ella ha custü. Ils taquints da notizchas da Beethoven ans muossan co ch'el ramassaiva plan a plan motifs e sequenzas, chavazzins, tocs melodias, modulaziuns. Bler gniva dovrà, amo plü bler laschà davent; el müdaiva, strichaiva – instancabel nöglia be cun inventar, ma eir cun provar oura, metter insembel, zavrà e sbütta.

I dà scriptuors chi fan il prüm, avant da cumanzar, ün plan plü o main detaglià. Conrad Ferdinand Meyer d'eira ün dad els, lura s'inclegia pustüt autuors da dramas. C. F. Meyer sgüra bler daplü co Gottfried Keller, Schiller bler daplü co Goethe. Per blers poets ün plan füss be ün impedimaint. Impussibel da s'imaginar cha Kafka vess scrit seis

romans e fragmains tenor ün fil cotschen. Julien Green disch in regard a seis roman 'Léviathan': «Al principi d'eira qua ün hom a la staziun, i d'eira fingià s-chür, el vezzaiva glüschur da binaris, üna barriera, ün signal cotschen, el spettaiva sün üna duonna... Ma eu nu vaiva ningün'idea chi chi pudess esser quist hom e quella duonna; e neir ningün'idea che chi capitarà davo...» E plünavant: «Cur ch'eu scriv ün roman, nu sun eu svesa quel chi inventa, eu sun in fuond be ün medium. Eu n'ha adüna il sentimaint ch'ün oter stetta davo mai ed am scutta sur la spadla nan. Chi es quist oter? Dingionder vain el? Quants ons varà'l? Eu suppuon milli ons.»

Forsa es quai manià uschena: cha el svesa, il scriptur Green chi scriva qua sias framas, nun es in sai ün individuum independent, dimpersè ün s-chür ed incalculabel descendent d'üna schurma d'antenats e babuns, chi han laschà inavo in el tuot lur massa ereditaria.

Tuornain pro nos tema: difficultà. Ün grond agüd per superar la bloccada e per promover il fluid creativ po esser l'incumbenza, o dafatta il cumond. Nus nun eschan autonom, nus vain dabsögn da quels chi pretendan, nus dovrain il clom da telefon, l'invid, l'impuls, il stumpel. Jeremias Gotthelf (chi bainschi nu vess gnü dabsögn da stumpels), vain incumbenzà dal Departamaint sanitari bernais da scriver üna lavur, üna broschüra da sclerimaint cunter la scharlatanaria dals fos meidis, alch in quel gener sco sias istorgias cunter l'alcoholissem in seis cudesch «Armennot». Gotthelf s'ha miss vi da la lavur, il tema til interessaiva, moralist e predichant d'eira'l da pè fin cheu. Ma dürant la lavur s'ha bainbod fatta viva sia verva epica, ed impè d'üna broschüra ha'l scrit ün roman, perfin ün in duos toms – 'Anna Bäbi Jowäger'.

Balzac, ün gigant da la lavur, scrivaiva suvent desch fin vainch paginas indavorouda; però nöglia adüna be our d'ün bsögn intern o per arsaja da scriver, dimpersè perche cha blers da seis romans cumparivan il prüm aint il fögliet e cha'l redactur spettaiva cun impazienza sülla cuntinuaziun, per pudair rediger la gazetta dal di davo.

E lura ün dals plü remarquabels exaimpels – Mozart. Id es cuntshaint cha la gronda part da sias cumposiziuns sun gnüdas fattas sün dumonda, da signours richs, da cunts e princis. Sainza incumbenza nu d'eira el suvent bun da lavurar – Mozart, ün dals plü gronds genis da la spontaneità e da (l'apparainta) facilità. Nus discurren adüna da *libertà* individuala, sco sch'ella füess fingià nos paradis, ed invlidain quant nüzzaivel chi po esser da gnir sforzà.

Perche scrivna vairamaing, tuot quists indombrabels fabulists chi creschan sco'ls bulais, schurmas da poets e poetessas, cun lur fatschas interessantas cha nus vezzain in catalogs da cudeschs ed in vaidrinas da librerias? Che tils intimescha da schaschinar ons e decennis cun lur frassas renitentas, be per exprimer quai chi'd es fingià dalönch innan gnü dit? «Perche scrivast?» Quista dumonda cumpara sainza fin, in mincha intervista, davo mincha prelecziun. Ad ün falegnam ningün nu dumonda perche ch'el fetscha maisas e sopchas, i nu's dumonda ad ün paup perche ch'el cultiva seis chomp, o ad üna maschnera perche ch'ella cuschina. Ma i nu's dumonda neir ad ün pittur perche ch'el pictura, o ad ün cumponist perche ch'el cumpuona. Scriver istorgias, far dramas o poesias – para cha quai nu's inclegia da sai, sco schi's trattess dad alch problematic o dafatta dubius. Forsa cha güsta pervi da quai es scriver uschè difficil. E perche scrivna tuottüna? Ün pêr respostas:

Goethe: «Fingià da giuven scrivaiv'eu poesias, per am far ün'imagna plü clera dal muond.» – In ün oter lö disch el quella renomnada frasa, cha tuot sias ouvras sajan «fragmains d'üna gronda confessiun.» Ed a seis Tasso lascha'l dir: «Und wenn ein Mensch in seiner Not verstummt, gab mir ein Gott, zu sagen was ich leide.»

Henrik Ibsen: «Scriver ün drama significha: ir culs umans e cun mai svesc avant güdisch.»

Heinrich von Kleist, in üna charta ad üna duonna: «Dad üna chosa nu vais Vus duonnas ningün'idea, eu manai: da l'ambiziun.»

Paul Klee (bainschi in prüma lingia pittur, ma quai nu voul dir inguotta): «Ich schaffe pour ne pas pleurer.»

William Faulkner: «Eu scriv per superar la mort.»

Max Frisch disch plüssas jadas ch'el scriva our d'un bsögn da comunicaziun. In plü eir our d'ün simpel bsögn da formulaziun e da gö.

Andri Peer in üna charta: «I'm tainta da scriver, pustüt poesia; quai es sco ün möd nouv, suvent inaspettà, da pertschaiver la vita.»

Probabelmaing as tratta quia main da differentas opiniuns, co da differentes aspets d'üna medemna occupaziun, d'üna *retscherca*, e quella sarà uschè complexa sco l'uman svesa.

I füss eir pussibel ch'inchün respuonda perche ch'el *nu* scriva. Per exaimpel: 'Eu nu scriv per dvantar rich... Eu nu scriv per dvantar renomnà.' – Scriver per intratgnair ün public, ün public da televisiun? Scriver per megldrar il muond? Per educar üna società? Forsa cha Schiller vara gnü talas intenziuns, almain sperapro («Theater als morali-

sche Anstalt’); sainza dubi eir Rousseau, Gotthelf. E Durich Chiampell, chi publichescha sias chanzuns religiosas «per rimplazzar tschertas chanzuns unflatas e sbarlaffadas.» La litteratura dad hoz es dvantada plü skeptica in regard a la pedagogia, adonta da tuot ingaschamaint.

Ma a la fin – sainza tgnair quint da tendenzas ed intenziuns socialas o politicas – exista amo adüna il fenomen da *l’ouvra* sco tala. S-chaffir ün’ouvra, quai correspuonda ad ün bsögn uman. Nus tscherchain in l’ouvra üna satisfacziun cha’l minchadi nu’ns po dar. L’ouvra es üna retschercha da l’absolut, intant cha’l minchadi as sparpaglia suvent in fatschögns casuals. «Ich schaffe pour ne pas pleurer», «Eu scriv per superar la mort...» Inchün sto avoir tut in mal quista frasa da Faulkner, tilla interpretond in möd fallà, crajond ch’el s’haja vuglù eternisar tras seis cudeschs, quai chi’d es sgüra üna malinletta. Plü co facil ha’l vuglù dir: – Eu prouv cun mia lavur da superar la mort chi’d es minchadi preschainta in mai sves – la mort sco temma, sco pisser, sco suldüm, la mort sco sentimaint da cuolpa, da meis insuccess, da l’amur refüsada, dal vöd, da l’impussanza.

In quist sen correspuonda l’ouvra – eir quella na artistica – ad ün bsögn metafisic, ad ün desideri da’s chattar a sai sves. E dalander, cur cha nus ans vain üna jà miss a lavurar, gnarà eir quel sentimaint da cuntantezza, d’armonia cun l’aigna vita, per nu dir: ün sentimaint da buna conscienza.

Difficultats dal scriptur, difficultats da scriver rumantsch?

Mincha lingua ha seis avantags e dischavantags, sias pussibilitats e seis limits – eir las uscheditas linguas da cultura. Vladimir Nabokov dschaiva ch’üna traducziun d’ün’ouvra russa in ün’otra lingua possa dar be üna sumbriva da quai chi cuntegna l’original. Ernst Robert Curtius, il renomnà litterat alsazian, da chasa in duos linguas e culturas, pretendai cha’l tudais-ch posseda megltras pussibilitats per la lirica co’l frances, ma cha’l frances, sco classica lingua da conversaziun, permetta üna prosa plü fluida e plü vivais-cha. – Ün poet grischun da lingua taliana as lamantaiva cha’l drama talian – schi nu’s tratta da cumedgias – survegna bod adüna üna tonalità bler massa patetica, operistica; e cha per far poesias sajan üna pruna plets talians bler massa lungs, – ch’el füss cuntaint dad esser nat Inglais. – Opiniuns.

E co staja lura cul rumantsch? Provain d’atschegnar almain ün pêr aspets. Eir nossa lingua ha sias difficultats:

Per exaimpel, illa prosa, l’adöver dal passà. Nöglia pervi dal passà defini, oramai dret antiquà, e chi’s lascha rimplazzar tras il perfet, – eir

scha la lingua scritta survain quattras ün tun main litteraric, ün tun plü discurrü. Na, il grond problem (alch chi conferman divers collegas) es l'imperfet, e quai pervi da sia monotonia:

'Eu fumaiva, tü lavuraivast, ella chantaiva, nus amaivan, vus laivat...' I's es directamaing furtünà schi cumpara minchatant ün verb sün -ir. A la fin stanglainta, e lura daja be üna: sguinchir, as salvar cul preschaint. E quai fan divers raquintaders rumantschs, scha na ils bliers. Eu vaiva gnü dumandà a Cla Biert co ch'el gnia a tapin cul passà. Resposta: «Ma – char tü, eu scriv tuot al preschaint; minchatant duos o trais frastas al passà, e lura tuorna al preschaint. Il lectur gnanca nu bada.» Neir eu nu vaiva badà.

E tuottüna, cur chi's scriva svesa, para minchatant bod puchà. Id es sco scha'l passà cuntgness üna dimensiun plü vasta, plü lontana, ün'otra emeziun: 'i plouva – i plovaiva', 'il cumün tascha – il cumün taschaiva', 'las stailas glüschan – las stailas glüschivan'. Thomas Mann nomna il scriptur: « – diesen raunenden Beschwörer des Imperfekts.» Raunen, beschwören, – nu's dschessa cha l'imperfet, cha'l passà svesa 'scutta' ed 'evochescha' ün sentimaint dal temp plü misterius? Tant chi's dumonda schi nu valess minchatant la paina da supportar per ün mumaint eir la chanzun d'ün temp grammatical monoton.

Il rumantsch scrit, parschendü e fuormà dal muond pauril, da la tschantscha da famiglia e da cumün, mantegna amo seis cling da favella discurrüda. El nu s'ha uni cun üna lingua administrativa sco pro'l tudais-ch, el nun es neir passà tras ün cribel academic uschè sever ed inexorabel sco'l frances; adonta da normaziuns grammaticalas e lexicalas è'l restà lingua dal lö, da la regiun, sparpaglià in idioms divers. Apparaintamaing main adattà co otras linguas per trattar temas scientifics, politics o filosofics, ha'l però mantgnü la ricchezza d'expressiun da quai chi vain dit sün via, dadour e dadaint porta. Ma el nu's praista be per dir quai chi'd es quia, tanter noss cunfins, eir el po avair üna taimpra tuottafat universal; be da leger las traducziuns da la Bibla, pustüt dal Nouv Testamaint, miss in rumantsch da Jachen Ulrich Gaudenz, chi han üna tonalità e natüralezza talmaing autentica, chi paran dad esser scrits da prüma innan in nossa tschantscha.

Ma i'ns resta il problem da las differenzas tanter noss idioms. Il scriptur ladin po malapaina sperar da gnir let in Surselva, quel sursilvan da gnir let in Engiadina. Il rebomb – sch'el as fa insomma dudir – resta plü o main a chasa. Sajan sincers, i dà üna suldüm dal autur rumantsch, ed in sia professiun üna tscherta tristezza paralisonta. El

sumaglia suvent avuonda ad ün pruoder solitari, ad ün cumpogn ün pa strolig, ad ün idealist nöglia fich rapreschantativ, iminchacas nöglia fich privlus. Tuot tenor vain el respettà per sia professiun burgaisa (bod tuots sun magisters), sias rimas ed istorgias nu vegnan tuttas in mal, ma i nu conquistan ün pövel. Ningün autur nu pretendarà uondas da lectuors entusiasmats, ma almain tants ch'el possa resentir üna cumünanza. Scriver be per sai sves es ün'illusiun. 'Unbehagen im Kleinstaat', legiaina pro Max Frisch; nus scriptuors rumantschs bod gnanca nu rivain fin pro'l 'Kleinstaat', nos 'malessers' as referischa a la regiun, al particularissem, a l'isolaziun dal serragl. Stuvess il scriptur rumantsch bandunar almain cun sia scrivonda il muond rumantsch, o dess el restar in seis territori? Natüral, la vita umana, cun tuot sias pussibilitats e variaziuns, as palainta eir in üna minorità: famiglia, professiun, amicizcha, inimicizcha, inscunters, rabgias, ödis, ingion, tradimaint, amur, bainvuglientscha, guerra e pasch – quai daja eir pro nus. In plü nun es neir la vita paura lönch na plü noss'unica realtà; eir nus eschan confruntats cun problems moderns – hotellaria, turissem, trafic, funicularas, mercantilissem, destrucziun da la natüra, vendita da chasa e fuond a quels chi pajan bain, emigraziun da la giuventüna, politica e politikiers... La tematica nu mancess.

E tuottüna nu gnina da superar ün sentimaint da strettezza. Dingionder vain el? Ha quai da chefar cul fat cha nus eschan uschè pacs? Ans manca ün centrum cultural, üna lingua unida, ün'academia, üna metropola? O vaina massa pac curaschi da'ns drivir vers il muond dadour noss cunfins? Eschna massa pac cosmopolitics?

O füess forsa, a la fin finala, tuot insembel unicamaing üna dumonda da la qualità artistica da nossa litteratura? Nus savain cha gronds poets nu vegnan adüna our dal battibuogl da las chapitalas, our da lur universitats o da lur cafès renomnats; minchatant vegnan els eir our da regiuns invlidadas, our da cumüns, our da vals solitarias, our dals gods, our da la tschiera.

Che pussibilitats, che schanzas po hoz sperar ün autur? E che stimul, che effet? Eu citesch trais exaimpels, tuots trais plüchöntsch negativs, tant chi'ns pudessan tour il curaschi:

a) Al vegl Alberto Moravia vaivna dumandà, in ün'intervista, che influenza cha si'ouvra haja gnü sülla vita publica in Italia. Sia resposta, retgnüda, ün pa raca, ma decisa: «Nessuna... Assolutamente nessuna.»

b) Max Frisch, ün dals autuors ils plü critics ed ingaschats da nos temp, scriva in 'Montauk', üna da sias tardas ouvras, plü distanziada co

quellas publichadas plü bod: «Politica nu m'interessa gnanca zich. Respunsabilità dal scriptur invers la società e tuot quist bajöz: la vardà es quella, ch'eu scriv per m'exprimer. Eu scriv per mai sves. La società nun es meis patron, eu nu sun seis predichant o seis magister. Ün public sco partenari? Eu chat partenaris plü credibels. Dimena, nöglia perche ch'eu crajess da stuvair instruir o convertir ün public, dimpersè perche chi's ha dabsögn d'ün public imaginari, publicesch eu. Ma in fuond scriv eu per mai sves.»

c) Wolfgang Hildesheimer declera ün bel di, ch'el nu scriva plü, chi nu til gnia adimmaint plü inguotta. Ons plü tard s'exprima'l in möd ün pa different: chi nu vala plü la paina da scriver romans, siond cha in ün pêr ons as legiaraja be plü cudeschs chi instruischan co chi's possa preservar da radioactività.

Forsa faina bain da nu crajer tuot quai chi dischan ils scribents. Els pretendan simplamaing qualchosa, cedan eir a l'inspiraziun dal mu-maint. Autuors e poets sun inconsequents sco l'ora, i's cuntradischan sainza fadia. I nun es dimena cusgliabel da tils tour pel pled.

I sarà vaira cha poesias ed istorgias nu müdaran la politica dal muond, ne la politica ne ils politikers. I sarà vaira chi nu sun in cas da squassar pövels ed umans maldüsats our da lur letargia indifferenta.

O forsa bain? Ch'ün crap büttà aint ill'aua müda tuot il mar, legiaina pro Pascal – «Toute la mer change pour une pierre.» Probabelmaing cha l'effet da cudeschs nu sarà mai spectacular, d'inrar visibel, mai cumprovabel – ma nöglia dad excluder. Schi'd es pussibel cha systems totalitaris perseguiteschan poets e chantaduors – perche cha quels nu taschan; sch'id es pussibel cha tocs teater, films e cudeschs vegnan scu-mandats per motivs da sgürezza dal stadi; obain ch'ün autur stopcha as zoppar, svanir aint ill'anonimità, pervi d'ün'ouvra '*satanica*' chi ha fat s-chandel; o schi'd es finalmaing pussibel ch'ün uffant es commovü, consquassà d'üna simpla tarabla, – lura stoja esser ch'ün text autentic cuntegna daplü co be ün zich estetica.

E che faina cun Hildesheimer e sia apocalipsa? Bagatellisar, pürmasa, quai nu pudarana. Provain da respunder cun üna cuntschainta frasa da Martin Luther:

«Wenn ich wüsste, dass morgen die Welt untergeht, ich ginge trotzdem in den Garten und würde mein Bäumchen pflanzen.»

Sainza dubi üna frasa utopica. Ma tuot tenor, chi sa, ans güda l'uto-pia a surpassar ils cunfins. 'Implantar ün bös-chet', forsa cha quai ans permetta da salvar nossa spranza.